

загальним, єдиним результатом спільної діяльності всіх співучасників. Злочин вчинений спільно є єдиним і неподільним [7, С. 9-10].

В діянні будь-якого співучасника міститься самостійна підстава відповідальності. Незалежно від того, в чому полягає внесок у спільно вчинюваний злочин, співучасник підлягає відповідальності на тій підставі, що діючи умисно, посягає на об'єкт кримінально правової охорони, а його діяння, внаслідок цього, набуває суспільно небезпечного характеру, тому умисна участь у вчиненні злочину виступає як особисто ним, співучасником, вчинений злочин.

Таким чином, на підставі викладеного можна зробити наступні висновки:

1. Підстава кримінальної відповідальності кожного із співучасників така ж, як і у особи, яка вчиняє злочин одноособово.

2. Склад злочину співучасників складається із ознак, що містяться в статті Особливої частини і стосуються конкретного злочину, й ознак, закріплених в статтях Загальної частини КК, які характеризують роль конкретного співучасника.

3. Співучасть у злочині поєднує в собі і акцесорний, і самостійний принципи відповідальності, що зовсім не суперечить чинному кримінальному законодавству України. Крім того, тільки поєднання цих двох принципів відповідальності співучасників в значній мірі забезпечує вирішення практичних питань стосовно злочинів, вчинених у співучасті.

4. Кримінальна відповідальність кожного із співучасників настає за все спільно вчинене в повному обсязі, тому що злочинний результат є загальним і неподільним. Це не призводить до однакової караності всіх співучасників. Кожному співучаснику призначається конкретна міра покарання у відповідності з характером виконаної ролі і ступенем активності при спільному вчиненні злочину.

Література:

1. Гришаев П. И., Кригер Г. А. Соучастие по уголовному праву. – М.: Госюриздат, 1959. – С. 255.
2. Никифоров Б. С. Основы уголовного законодательства Союза ССР и союзных республик // Важный этап в развитии советского права. Новое общесоюзное законодательство в области уголовного права, судостроительства и судопроизводства: Труды научной сессии ВЮОН. – М., 1960. – С. 28-47.
3. Малахов, И. П. Соучастие в воинских преступлениях в свете общего учения о соучастии по уголовному праву: Автореф. дис. ... канд. юрид. наук: 12.00.08 / И. П. Малахов. – М.: МГУ, 1960. – 26 с.
4. Курс уголовного права. Общая часть. Том 1: Учение о преступлении. Учебник для вузов. Под ред. Н. Ф. Кузнецовой и И. М. Тяжковой. – М.: ЗЕРЦАЛЮ, 1999. – 592 с.
5. Тельнов, П. Ф. Ответственность за соучастие в преступлении – М.: Юрид. лит., 1974. – 208 с.
6. Уголовное право. Общая часть. Учебник / Под ред. Н. И. Ветрова, Ю. И. Ляпунова. – М.: Новый Юрист, КноРус, 1997. – 583 с.
7. Гаухман Л. Д. Соучастие в преступлении по советскому законодательству: опыт сравнительного правоведения. Лекции. – М.: академия МВД СССР, 1990. – 56 с.

ВРАХУВАННЯ МОТИВУ ТА МЕТИ ДІЯННЯ СПІВУЧАСНИКА ПРИ КВАЛІФІКАЦІЇ ЗЛОЧИНУ

Ус О. В.

*кандидат юридичних наук, доцент, доцент кафедри кримінального права № 1
Національного юридичного університету імені Ярослава Мудрого
м. Харків, Україна*

1. Істотні зміни в регламентації інституту співучасті породили низку питань у правозастосуванні відповідних положень Кримінального кодексу України (далі – КК) щодо кваліфікації діянь співучасників, диференціації їх відповідальності, індивідуалізації покарання, тощо. Помилки при кваліфікації злочинів, вчинених у співучасті, виникають внаслідок недостатньої уваги до встановлення ролі учасників спільного злочину та їх розмежування, не зовсім вдалого законодавчого описання ознак форм співучасті та їх відмежування, тощо. Судова практика також стикається зі складними питаннями, пов'язаними з суб'єктивними ознаками співучасті у злочині (форма і вид вини, мотив та мета діяння співучасників, суб'єктивний зв'язок між ними, тощо).

2. У визначенні поняття «співучасть у злочині» (ст. 26 КК) законодавець передбачає такі обов'язкові суб'єктивні її ознаки як: а) умисна участь, б) у вчиненні умисного злочину, в) спільність умислів співучасників.

Оскільки виконавець (співвиконавець) та інші співучасники (організатор, підбурювач, пособник) при спільному вчиненні злочину можуть керуватися різними мотивами та переслідувати різну мету, у кримінально-правовій літературі висловлена думка, що це виключає необхідність їх встановлення [1, С. 147].

На наш погляд, подібне твердження не є обґрунтованим. Безумовно, мотиви і мета не вносять принципових змін у питання щодо визнання наявності факту співучасті у злочині, бо на відміну від вини і суб'єктивного зв'язку між співучасниками, мотиви та мета не є обов'язковими ознаками співучасті. Водночас, точне їх з'ясування має значення як для правильної кваліфікації вчиненого, так і для індивідуалізації покарання кожного з учасників злочину².

3. У науці кримінального права мотивом злочину визнається внутрішнє спонукання особи, яким вона керується при вчиненні злочину (яке викликає в особи рішучість, бажання вчинити злочин). Під метою розуміється уявлення про бажаний результат, до якого прагне особа і який визначає спрямованість її злочинного діяння.

Загальновизнано, що будь-яка свідомо і вольова діяльність людини є мотивованою і цілеспрямованою. Саме тому, встановлення й аналіз усього спектру мотивів, якими керуються співучасники та цілей, які вони переслідують, дозволить встановити механізм спільного вчинення злочину, причини і механізм виникнення спільного умислу на скоєння злочину, і, нарешті, уяснити причини його здійснення. Водночас з усієї сукупності мотивів та цілей необхідно виділити ті, що мають кримінально-правове значення, – впливають на кваліфікацію, призначення покарання та інші кримінально-правові наслідки спільної злочинної діяльності.

² Уявляється невірною позиція і Г. П. Жаровської, відповідно до якої мотиви та цілі, з якими діють співучасники, не мають значення для кваліфікації [2, С. 106].

При вирішенні цього питання слід виходити з того, що залежно від законодавчого закріплення ознак суб'єктивної сторони складу конкретного злочину мотив і мета можуть виконувати різну роль, а саме виступати як ознаки: а) *обов'язкові* (основні) (в такому випадку вони або прямо вказуються в диспозиції статті Особливої частини КК, або безпосередньо випливають зі змісту закону, наприклад, ч. 1 ст. 364 і ч. 1 ст. 185 КК), б) *кваліфікуючі* (особливо кваліфікуючі) (зокрема, ч. 2 ст. 115, ч. 3 ст. 144 КК), в) *привілейовані* (приміром, ст. 118 КК), г) *що пом'якшують чи обтяжують покарання* (наприклад, п. 3 ч. 1 ст. 67 КК).

Тому якщо мотив або мета є обов'язковими ознаками основного складу злочину, то їх відсутність в діянні співучасника виключає кримінальну відповідальність за скоєне у зв'язку з невідповідністю ознак фактичного суспільно небезпечного діяння ознакам складу злочину, передбаченого відповідною статтею (частиною статті) Особливої частини КК. Якщо ж мотив або мета є кваліфікуючими (обтяжуючими) ознаками складу конкретного злочину, то їх відсутність в діянні співучасника не виключає кримінальну відповідальність, а лише тягне кваліфікацію вчиненого за іншою статтею (частиною статті) Особливої частини КК. У разі, якщо вони не передбачені ні в основному, ні у привілейованому, ні у кваліфікованому складах злочинів, то мотив і мета враховуються при призначенні покарання як обставини, що пом'якшують або обтяжують покарання, чи такі, що характеризують особу винного [3, с. 71-77].

4. Наведене обумовлює необхідність встановлення того, як мотив та мета діяння кожного зі співучасників впливають на вирішення питання про кваліфікацію вчиненого.

4.1. *Мотиви, якими керувався виконавець, і цілі, які він переслідував*, впливають на кваліфікацію діянь інших співучасників лише за умови, якщо: а) вони є обов'язковими або кваліфікуючими (особливо кваліфікуючими) ознаками складу злочину; б) співучасники керувалися ними або переслідували їх; в) співучасники хоча й не керувалися ними, але усвідомлювали їх наявність.

4.1.1. Так, якщо, наприклад, підбурювач схилив виконавця до вчинення злочину, викликавши у нього мотиви та (або) мету, які є обов'язковими чи кваліфікуючими ознаками складу злочину, і, крім того, сам підбурювач керувався таким мотивом і переслідував зазначену мету, він підлягає відповідальності за підбурювання до злочину, що характеризується такими мотивами й метою. Наведений підхід відповідає положенням кримінального закону, оскільки згідно з ч. 2 ст. 29 КК організатор, підбурювач та пособник підлягають кримінальній відповідальності за відповідною частиною ст. 27 і тією статтею (частиною статті) Особливої частини КК, яка передбачає *злочин, вчинений виконавцем*.

4.2.1. Якщо, наприклад, підбурювач схилив виконавця до вчинення так званого простого складу злочину (без кваліфікуючих ознак), а останній, у свою чергу, керувався мотивами (цілями), що впливають на кваліфікацію, то лише усвідомлення цих ознак дає підстави поставити вчинене виконавцем у вину підбурювачу. Зазначене положення також знайшло відображення у кримінальному законі, оскільки відповідно до ч. 3 ст. 29 КК, обставини, що обтяжують відповідальність і передбачені у статтях Особливої частини цього Кодексу як ознаки злочину, що впливають на кваліфікацію дій *виконавця*, ставляться в вину лише співучаснику, який усвідомлював ці обставини.

При цьому, навіть, якщо співучасник брав участь у спільному злочину, керуючись іншими мотивами (переслідуючи іншу мету), які не впливають на кваліфікацію, то при усвідомленні ним зазначених ознак, дії його треба кваліфікувати за тією статтею (частиною статті) Особливої частини КК, яка передбачає злочин, вчинений виконавцем. У випадку, якщо співучасник лише помилково вважав, що виконавець керується конкретним мотивом, що впливає на кваліфікацію його дій, цей мотив не буде ставитися йому в вину у зв'язку з тим, що він не є ознакою складу злочину, вчиненого виконавцем.

4.2. *Мотиви і мета, якими керується так званий інший співучасник (організатор, підбурювач, пособник), здійснюючи свою злочинну роль*, ставляться у вину і враховуються при кваліфікації його діянь або при призначенні покарання. При цьому вони можуть мати подвійне значення.

4.2.1. Якщо вони є обов'язковими або кваліфікуючими (особливо кваліфікуючими) ознаками складу злочину, вчиненого у співучасті, це визначає кваліфікацію діянь таких співучасників за відповідною статтею (частиною статті) Особливої частини КК. Наприклад, підбурювач схилив виконавця до вчинення умисного вбивства з корисливих мотивів за попередньою змовою групою осіб (ч. 4 ст. 27, п. 6, 12 ч. 2 ст. 115 КК – за відсутності ознак підбурювання до вчинення умисного вбивства на замовлення).

4.2.2. У разі, якщо цілі та мотиви, якими керуються так звані інші співучасники не є обов'язковими або кваліфікуючими (особливо кваліфікуючими) ознаками складу злочину, і не впливають на кваліфікацію вчиненого виконавцем, то вони враховуються лише при призначенні покарання тому співучаснику, який ними керується, або переслідує як обставини, що пом'якшують або обтяжують покарання, чи як дані, що характеризують особу такого співучасника. Наприклад, підбурювач, керуючись корисливим мотивом, схилив виконавця до вчинення умисного вбивства з помсти (ч. 4 ст. 27, п. 12 ч. 2 ст. 115 КК – за відсутності ознак підбурювання до вчинення умисного вбивства на замовлення).

Такий підхід визначається тим, що мотив і мета, якими керується співучасник у ситуації, що розглядається, виступають як суб'єктивні ознаки його діяння, тобто характеризують не злочин, вчинений у співучасті, а *здійснення власної злочинної ролі*, нехай, навіть, у спільному злочинному діянні. Ось чому, на наш погляд, позиція вищої судової інстанції України не відповідає положенням кримінального закону. Так, відповідно до абз. 6 п. 15 Постанови Пленуму Верховного Суду України «Про судову практику в справах про злочини проти життя та здоров'я особи» від 7 лютого 2003 р. № 2 «якщо замовник, який не є співвиконавцем убивства, керувався корисливими, а виконавець – іншими мотивами, дії замовника кваліфікуються за відповідною частиною ст. 27, пунктами 6 і 11 ч. 2 ст. 115 КК».

Вважаємо, що незалежно від того, чи поінформовані співучасники про мотиви та цілі, якими керуються так звані інші співучасники (організатор, підбурювач, пособник), ці ознаки не підлягають ставленню у вину жодному зі спільно діючих суб'єктів. Врахування цих ознак при кваліфікації діяння такого співучасника припустимо лише за умови, що вони є обов'язковими (кваліфікуючими) ознаками складу злочину, *вчиненого виконавцем* (ч. 3 ст. 29 КК). Інакше, зазначені суб'єктивні ознаки будуть враховуватися лише при призначенні (індивідуалізації) покарання співучаснику.

Література:

1. Гришаев П. И., Кригер Г. А. Соучастие по уголовному праву. – М.: Госюриздат, 1959. – С. 255.
2. Жаровська Г. П. Поняття співучасті у злочині за кримінальним правом України // Науковий вісник Чернівецького національного університету імені Юрія Федьковича. Серія: Правознавство. – Чернівці: Рута, 2002. – Вип. 154. – С. 103-106.
3. Ус О. В. Кримінальна відповідальність за підбурювання до злочину: Монографія. – Харків: Видавець ФО-П Вапнярчук Н.М., 2007. – 264 с.

РОЛЬ ТАКТИЧНИХ ЗАСОБІВ У ПРОТИДІЇ ЗЛОЧИННОСТІ

Шевчук В. М.

*доктор юридичних наук, доцент кафедри криміналістики
Національного юридичного університету імені Ярослава Мудрого
м. Харків, Україна*

Визначальною тенденцією сучасного розвитку криміналістики та практики протидії злочинності є комплексна реалізація слідчих (розшукових), негласних слідчих (розшукових) дій, оперативно-розшукових, забезпечувальних організаційно-технічних та інших заходів з метою вирішення в певній слідчій ситуації окремих тактичних завдань. Усе більшою мірою, відмічає М. О. Селіванов, виявляється тенденція в розвитку криміналістичної тактики до розробки комплексів слідчих та оперативних дій для досягнення цілей і вирішення тактичних завдань, що виникають у процесі розслідування кримінальних справ (проваджень) [7, с.40]. При цьому слід враховувати, що тактико-криміналістичні комплекси при розслідуванні злочинів (прийоми, комбінації, операції) являють собою певні інструменти збирання і перевірки доказів. Вони розглядаються як процесуальна та організаційно-тактична форма здійснення оптимальних, допустимих способів дій, лінії поведінки в процесі вирішення тактичних завдань, що реалізується для досягнення цілей розслідування злочину.

У криміналістичній літературі зустрічаються різні інтерпретації засобів криміналістичної тактики. Так, В. П. Бахін зазначає, що основними засобами криміналістичної тактики є тактичні прийоми й рекомендації, а також слідчі дії, у межах яких вони реалізуються [1, с.17]. В. Ю. Шепітько погоджується з цією позицією не в повній мірі і пише, що акцентування уваги на тому, що перераховані засоби є головними, є не зовсім справедливим. Засобами криміналістичної тактики є також системи тактичних прийомів (тактичні комбінації), тактичні операції, тактика окремої слідчої дії та ін. [8, с.26]. М. Й. Вільгушинський обґрунтовує доцільність використання у судовому провадженні таких засобів криміналістичної тактики: тактичного прийому, системи тактичних прийомів (тактичної комбінації); тактики окремої судової дії, системи (комплексу) судових дій [4, с. 6-7].

На наш погляд, заслуговують на увагу дослідження цієї проблеми В. Ю. Шепітька [8], який до засобів криміналістичної тактики відносить: а) тактичний

прийом як спосіб здійснення процесуальної дії, спрямований на досягнення її мети; б) тактична рекомендація – науково обґрунтована та перевірена практикою порада щодо обрання і застосування засобів, прийомів та форм поведінки; в) системи тактичних прийомів – упорядкована сукупність взаємопов'язаних та взаємозумовлених прийомів, що мають цільову спрямованість у процесі її реалізації (тактична комбінація); г) тактика слідчої (оперативно-розшукової) дії, що охоплює весь типовий тактичний комплекс її можливого здійснення, реалізації; д) система слідчих або інших дій (тактична операція), спрямована на виконання завдання розслідування у відповідній слідчій ситуації.

Розглядаючи тактичний прийом як один із найважливіших засобів криміналістичної тактики, В. І. Комісаров відмічає, що тактичний прийом, як продукт пошуків слідчої тактики являє собою рекомендацію, пораду до вчинення тих чи інших дій, до того чи іншого образу мислення з урахуванням ситуації розслідування злочинів. У цьому тактичному засобі закладена оптимальна лінія поведінки, яка допомагає концентрації розумової діяльності слідчого в необхідних напрямках [5, с.59, 60]. У свою чергу Р. С. Белкін вказує, що тактичний прийом – це найбільш раціональний та ефективний спосіб дії або найбільш доцільну в даних умовах лінію поведінки особи, що здійснює процесуальну дію [2, с.143]. На нашу думку, тактичний прийом необхідно розглядати як спосіб дії, оскільки саме в цьому виявляється його сутність. В. Ю. Шепітько визначає тактичний прийом як спосіб здійснення процесуальної дії, спрямований на досягнення її конкретної мети заснований на психологічному механізмі його реалізації і найбільш раціональний і ефективний у певних ситуаціях [8, с.37].

У процесі анкетування слідчих прокуратури, МВС та СБУ нами було з'ясовано: які засоби криміналістичної тактики найчастіше застосовуються у практичній діяльності? Результати наступні: тактичний прийом – 86 %; тактична рекомендація – 61,4 %; системи (підсистема) тактичних прийомів (тактична комбінація) – 64%; тактика слідчої (судової, оперативно-розшукової) дії – 93,4 %; д) система слідчих або інших дій (тактична операція) – 56,6 %. Отримані дані дозволяють зробити висновок про те, що практичні працівники серед засобів криміналістичної тактики найчастіше застосовують тактику слідчої (судової) дії.

У цьому відношенні певний науковий інтерес являє собою точка зору науковців, які акцентують увагу на тому, що певним фундаментом, «часткою», на якому ґрунтується криміналістична тактика є тактика слідчої (судової, оперативно-розшукової) дії, що охоплює весь типовий тактичний комплекс її можливого здійснення, реалізації [6, с.133]. Тому важливим є виокремлення і дослідження такого тактичного засобу, як тактика слідчої (розшукової), негласної слідчої (розшукової), судової дії, оперативно-розшукового, забезпечувального заходу, які можуть застосовувати як одиничні, так і в комплексі, спрямовані на оптимізацію та раціоналізацію кримінального провадження.

Варто зазначити, що у спеціальній літературі неодноразово зверталася увага на те, що одиничні слідчі дії та окремі тактичні прийоми неефективні у всіх випадках. Вони досягають мети, як правило, лише тоді, коли реалізуються у сукупності з іншими слідчими діями та іншими заходами, а також у комбінації з іншими тактичними прийомами. Виходячи з цього, сама постановка проблеми про комплексне використання засобів криміналістичної тактики є правильною і своєчасною. Такі висновки підтверджуються результатами проведеного нами